

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA
CUVANTULUI VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

Iasmina Petrovici

În cadrul dezbaterilor cu privire la entitatea lingvistică la nivelul căreia se produce metafora s-au confruntat două teorii opuse prin presupuzițiile și implicațiile lor: teoria substitutiei și teoria tensiunii. Teoria substitutiei, formulată în cadrul retoricii clasice (P.Fontanier, lingviștii saussurieni, J.Cohen, etc.), tratează metafora din punct de vedere retoric, aceasta fiind considerată o figură ce ține de cuvânt luat ca unitate separată. Ea presupune o deplasare și o extindere a sensului convențional al cuvintelor în funcție de o relație de similitudine. În ceea ce îi privește pe adepții teoriei tensiunii (E.Benveniste, M.Black, M.Beardsley, A.Richards), aceștia tratează metafora din punct de vedere semantic, efectul de sens al acesteia producându-se nu la nivelul cuvântului izolat, ci al frazei luată ca un tot. În vreme ce în primul caz, metafora este un trop, o "deviație" care afectează semnificația uzuală a cuvântului, în cel de-al doilea ea este un gen de predicție nonpertinentă, producându-se la nivelul frazei ca întreg.

Lucrarea de față are ca scop cercetarea critică a unor aspecte esențiale ale dezbaterilor cu privire la “locul” de producere la metaforei, încercând, în același timp, relevarea importantei concepției lui Paul Ricœur în acest context. Transgresând cele două teorii restrictive amintite, filosoful

francez va adopta un punct de vedere hermeneutic, care-l va duce catre elaborarea conceptului de “metafora vie”, metafora ce produce sens la nivelul discursului luat ca intreg.

Pornind de la definitia aristotelica data metaforei, retorica clasica va teoretiza metafora ca figura sau trop ce tine de cuvânt luat ca unitate lingvistica separata. Rolul metaforei este explicat prin teoria substitutiei, care presupune o deplasare si o extindere a sensului cuvintelor pe baza unei relatii de asemanare. Drept referinta indubitabila in retorica clasica este invocat tratatul de tropologie al lui Pierre Fontanier, intitulat “Figurile discursului”. Sustinand primatul cuvântului ca unitate lingvistica, autorul francez va elabora o teorie a metaforei in stransa legatura cu teoria tropilor. “Tropii sunt anumite sensuri mai mult sau mai putin diferite de sensul primitiv pa care cuvintele aplicate unor idei noi il ofera in exprimarea gandirii (...). Gandirea se compune din idei, iar exprimarea gandirii prin vorbire se compune din cuvinte”ⁱ.

Ricœur constata dependenta retoricii de o teorie extralingvistica prin care se realizeaza corelatia dintre idee (purtator al semnificatiei) si cuvânt. Primatul cuvântului asupra propozitiei este confirmat si de modul in care sunt definite notiunile de “sens” si “semnificatie”: “sensul este, relativ la un cuvânt, ceea ce acest cuvânt ne face sa intelegem, sa gandim, sa simtim prin semnificatia lui; iar semnificatia sa este ceea ce semnifica el, altfel spus, acel ceva al carui semn este”ⁱⁱ.

Metafora este clasificata printre tropii alcatuiti dintr-un singur cuvânt, iar sensul sau este parte a sensului literar,

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

care este fie “primitiv”, natural (propriu), fie “derivat” sau tropologic. In timp ce “sensul tropologic extensiv” inlocuieste in limbaj un cuvânt care lipseste pentru a desemna o idee oarecare, “sensul tropologic figurat” prezinta ideile prin imagini mai „vii”, mai sugestive decat propriile lor semne.

Autorul distinge doua sensuri ce tin de propozitie, dar care difera printr-o trasatura ce apartine cuvintelor: “sensul literar” este cel care tine de cuvintele intelese ca atare, de cuvintele intelese in functie de acceptia din utilizarea lor obisnuita, in timp ce “sensul spiritual” este cel “deturnat” sau figurat, specific unei combinatii inedite de cuvinte, pe care sensul literal il suscita prin circumstantele discursului, prin tonalitatea vocii sau prin corelatia dintre ideile exprimate explicit si cele implicite. Am fi tentati sa afirmam ca sensul metaforei este cel spiritual, dar, potrivit definitiei date, sensul spiritual – ca sens al unei imbinari inedite de cuvinte, este propriu tropilor alcatuiti din mai multe cuvinte. Pe de alta parte, s-ar parea ca pentru Fontanier nu tropul este entitatea lingvistica de baza, ci “figura”, o unitate pertinenta care se refera in mod “indiferent” la cuvânt, la fraza si la discurs. Asemenea “epiphorei” aristotelice, figura se exprima doar prin metafora: “figurile sunt fata de discurs ceea ce contururile, trasaturile, forma exterioara sunt fata de corp”ⁱⁱⁱ. Astfel, argumentarea lui Fontanier pare a cadea, dupa cum observa Ricoeur, intr-un cerc vicios: pe de o parte metafora este o figura, pe de alta, cuvântul „figura” este metaforic.

Cele doua trasaturi esentiale ale figurii sunt “deviatia” si “restrictia”. Prima dintre ele, care sta la baza postulatului deviatiei si aminteste din nou de epiphora aristotelica, se refera la faptul ca discursul, in exprimarea ideilor, gandurilor sau sentimentelor se indeparteaza mai

mult sau mai puțin de expresia obisnuita, comuna. Cea de-a doua trasatura, “restrictia”, vizeaza nu atat extinderea ca atare a sensului cuvintelor prin care o expresie se substituie alteia, ci procesul propriu-zis, catahreza, ca extindere fortata a sensului, fiind exclusa din sistemul figurilor.

La o prima vedere, autorul pare a reitera teoria aristotelica a metaforei. Intr-adevar, observa, Ricœur, “tropul consta *dintr-un* singur cuvânt, dar, daca putem spune astfel, el are loc *intre* doua idei, printr-o miscare de transport de la una la cealalta”^{iv}. Pe de alta parte, Aristotel trateaza metafora ca gen, si nu ca specie, iar metafora lui Fontanier pare a fi a patra specie a metaforei lui Aristotel.

Fontanier distinge trei specii de tropi: metonimiile, sinecdocelul si metaforele., carora le corespund trei tipuri de raporturi: de “corelare” (sau de corespondenta), de “conexiune” si de “asemanare” (sau similitudine). In vreme ce metonimia si sinecdoca afecteaza doar desemnarea prin nume, metafora are o aplicabilitate mai larga decat acestea, ea producandu-se la nivelul oricarui tip de cuvânt (nume, adjectiv, verb etc.). Oare aceasta diferenta specifica a metaforei fata de ceilalti doi tropi nu confirma tocmai extinderea producerii de sens la nivelul intregii fraze? “Transportul numelui in afara speciei” pe care il vizeaza metafora nu este o atribuire care vizeaza mai degraba fraza luata ca tot? Exemplele oferite de Fontanier par a ilustra tocmai caracterul cvasi-predicativ al metaforei: “Fie ca spunem *Lebada din cambrai*, remuscarea *devoratoare*, curajul *infometat* de primejdii si glorie, capul ii *clocoteste* etc., metafora nu numeste, ci caracterizeaza ceea ce este deja numit”^v. Mai mult, cvasi-predicativitatea metaforei este evidentiata si prin faptul ca definitia sa nu se refera in mod direct nici la nume , nici la obiecte, ci la faptul ca o

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

idee se exprima sub semnul unei alte idei care este mai frapanta, mai sugestiva. In acest fel, procedand prin asemanare intre idei inedite, metaforizarea tine de ordinul intregului enunt.

Teoria lui Fontanier prezinta si alte neajunsuri. Daca deosebirea dintre metafora si alegorie este clar conturata, ea tinand de sensurile diferite ale acestora (metafora exprima un singur sens, cel figurat, iar alegoria consta dintr-o “propozitie cu dublu sens”, cu sens literal si spiritual deopotriva), nu ne sunt oferite prea multe detalii privind deosebirea dintre aceasta si fictiune. Acesta din urma, ca figura de expresie, pare, daca nu a se confunda, cel putin a se asemana sau intrudi cu metafora: “... a imprumuta unui gand, *pentru a-l face mai sensibil sau mai surazator, trasaturile, culorile unui alt gand*, nu-i oare acelasi lucru cu a infatisa o idee sub semnul alteia, mai frapanta si mai cunoscuta?”^{vi}. Mai mult, fictiunea pare a exprima o trasatura a notiunii de figura care este doar implicit continuta in definitia metaforei. Exprimarea unei idei prin alta presupune faptul ca acestea se deosebesc nu doar in ceea ce priveste specia de obiecte vizata, ci si gradul de “vivacitate” sau de “familiaritate”. Este vorba de imaginea pe care o creeaza prezentarea unei idei intr-o forma sensibila. Ricœur observa ca prin aceasta precizare autorul francez anticipeaza o distinctie cercetata ulterior de Wittgenstein, anume intre “a vedea” si “a vedea ca”. “A figura ... inseamna totdeauna *a vedea ca*, dar nu totdeauna *a vedea sau a face sa se vada*”^{vii}.

Ricœur sintetizeaza postulatele tropologiei dupa cum urmeaza^{viii}:

a) “Postulatul propriului si al impropriului” : numele diferitelor genuri si specii de lucruri constituie sensul

propriu al acestora; metafora si ceilalti tropi sunt sensuri improprie (figurate).

b) “Postulatul lacunei semantice si al imprumutului” : recursul la un termen impropriu se face pentru a spori semnificatia unei expresii

c) “Postulatul deviatiei”: aplicarea unui termen imprumutat presupune o “deviatie” a sensului impropriu al cuvantului fata de sensul propriu al acestuia.

d) “Postulatul substitutiei”: Termenul cu sens figurat sustitue un cuvanc care ar fi putut fi utilizat in aceleasi context cu sensul sau propriu.

e) “Postulatul caracterului paradigmatic al tropului”: Intre sensul figurat si sensul propriu al cuvantului absent exista o relatie de „transpunere”, in functie de care se realizeaza substitutia termenilor. In ceea ce priveste metafora, substitutia se realizeaza prin asemanare.

f) “Postulatul parafrizei exhaustive”: Explicarea unui trop presupune restituiria cuvancului propriu absent.

Care sunt implicatiile modelului tropologic prezentat? Si, mai ales, ce consecinte are acesta asupra procesului de metaforizare?

Intrucat termenul luat in sensul sau figurat este substituit unui alt termen absent cu scopul de a intregi o lacuna semantica, informatia oferita de trop, in speta de metafora, este nula, termenul absent putand fi oricand restituit. Dat fiind ca nu joaca nici un rol in cunoastere, metafora este un simplu “ornament”, ea are o functie pur decorativa. Eroarea teoriei tropilor , reducerea retoricii la o teorie a figurilor si a elocutiei a dus la declinul retoricii, care, apreciaza Ricoeur, tine de primatul cuvancului in teoria semnificatiei.

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

De ce este considerat Aristotel de catre unii autori initiatorul modelului tropologic?^{ix} Argumentul invocat este ca definitia aristotelica a metaforei acorda numelui rolul esential. Apoi, aceasta contine aluzii mai mult sau mai putin explicite la postulatele amintite anterior: “ Opozitia dintre cuvantul *obisnuit* si cuvantul *straniu*; devierea celui de-al doilea fata de primul; transformarea sensului cuvantului *imprumutat* asupra lucrului ce urmeaza a fi denumit; *inlocuirea* prin acest cuvant, a celui care ar fi fost utilizat in acelasi loc; posibilitatea de a-l restitui pe acesta din urma; caracterul ornant al stilului metaforic; placerea oferita de acest stil”^x.

Totusi, teoria lui Aristotel, comporta o serie de diferente esentiale fata de tropologie. Este indeajuns sa amintim ca, pentru Aristotel, trasatura definitorie a metaforei este cea de “nou”, de “inedit” al epiphorei, ea jucand un rol central in procesul cunoasterii, fiind o forma de cunoastere anterioara conceptualizarii. Apoi, daca tropologia tinde sa apropie metafora de comparatie, Aristotel postuleaza intre acestea o diferenta esentiala, o diferenta “de predicatie”, intre “a fi” si “a fi ca”. Comparatia este lipsita de ineditul, de “surpriza” pe care o suscita metafora. In plus, epiphora metaforei nu pare sa-si epuizeze sensul in notiunile de imprumut, de deviatie, de substitutie. Cand seamana cel mai mult cu o enigma , metafora cere mai curand o teorie a tensiunii decat o teorie a substitutiei. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul ca Aristotel sustine ca metafora se produce prin mijlocirea “geniului”, or, aceasta afirmatie se sustrage ultimelor doua postulate ale modelului retoric.

In cele din urma, retorica clasica se limiteaza la clasificare si taxinomie, in masura in care ea se concentreaza asupra tropilor, a figurilor prin deviatie (écart),

prin care semnificatia unui cuvânt este “deviată”, “deplasată” în raport cu utilizarea sa codificată. Neajunsurile sale se fac simțite atunci când se arată că un punct de vedere strict taxinomic nu poate explica modul în care se produce semnificatia însăși, deviatia de la nivelul cuvântului fiind doar un “efect” al acesteia.

În acest stadiu, perspectiva retorică și cea semantică nu sunt încă diferențiate. Separarea lor se realizează în momentul în care metafora este plasată în cadrul frazei, devenind dintr-un caz al denotatiei deviate, un caz al predicatiei non-pertinente.

Acest nou mod de teoretizare a metaforei este legat de distincția realizată de Emile Benveniste între semantică și semiotică, în lucrarea “Probleme de lingvistică generală”. În cadrul unei discuții despre discurs, Benveniste introduce distincția dintre unitățile limbii și ale discursului: semnele și fraza. Cuvântul are o dublă natură: pe de o parte, el este compus din unități fonematice, care sunt de nivel inferior, pe de altă parte, ca unitate semnificativă, este integrat într-o unitate de ordin superior, anume fraza. Aceasta este o “unitate de discurs”, care deși este compusă din semne, nu e ea însăși un semn^{xi}. De aici decurge și distincția dintre semantică și semiotică: fraza este unitatea semantică, fiind purtătoarea semnificației complete minimale, în vreme ce unitate semiotică este cuvântul, ca semn în cadrul codului lexical.

Distincția subliniată anterior este apreciată de Ricœur ca fiind de o importanță deosebită în ceea ce privește studiul metaforei, întrucât ea implică o re-semnificare a relațiilor de tip paradigmatic și sintagmatic. Dacă paradigmatic (în special “derivatiile”), vizează semnele în cadrul sistemului și este de ordin semiotic, sintagma, ca nume al

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

insasi formei specifice in care se implineste sensul frazei este de ordin semantic. Consecinta este ca substitutia, care este o relatie de tip paradigmatic, trebuie considerata ca tinand de ordinul semioticului. Pe de alta parte, intrucat efectul de sens rezulta din raportul stabilit intre cuvintele unei fraze, metafora trebuie socotita drept sintagma.

Un alt teoretician al metaforei al metaforei-enunt este I.A.Richards. Daca Benveniste coreleaza teoria metaforei cu semantica frazei, Richards, in lucrarea “Filosofia retoricii”, porneste de la o noua definitie a retoricii insasi. Urmand definitia data retoricii de arhiepiscopul Whateley in secolul al XVIII-lea, el va sustine ca retorica este “o disciplina filosofica ce vrea sa stapaneasca legile fundamentale ale folosirii limbajului (...); este teoria discursului, a gandirii ca discurs”^{xii}.

Metafora nu produce sens la nivelul cuvantului, deoarece cuvintele nu au o semnificatie proprie, nu au un sens in ele insele, ci numai discursul luat ca tot este purtator al sensului. Sustinand prioritatea actelor de discurs, I.A.Richards pune bazele unei semantici a metaforei care face abstractie de dualitatea teoriei semnelor si a teoriei instantelor de discurs, presupunand teza interaminarii cuvintelor in discurs.

Ricœur sesizeaza ca, in acest caz, metafora, departe de a fi o “deviatie” fata de operatia obisnuita a limbajului, este insasi forma constitutiva a acestuia. A intelege functionarea metaforei inseamna a intelege functionarea intregului limbaj. Metaforizarea nu mai presupune o simpla deplasare a cuvintelor, ci un “schimb intre ganduri”, o “tranzitie intre contexte”. Richards numeste “continut” (*tenor*) ideea subiacenta si “vehicul” (*vehicle*) “ideea sub

semnul careia este aprehendata cea dintai”^{xiii}, metafora constituindu-se din interactiunea acestora.

Ricœur semnaleaza mai multe probleme pe care le ridica teoria lui Richards. In primul rand, nu este precizata distinctia dintre sensul metaforic si sensul literal. Singurul criteriu de recunoastere al metaforei este acela ca cuvantul exprima doua idei in acelasi timp, prin interactiunea dintre “continut” si “vehicul”. Insa acelasi criteriu poate fi utilizat si in scopul definirii sensului literal atunci cand nu se poate distinge intre continut si vehicul. Distinctia dintre metaforic si literal nu mai este data de semnificatia insasi a cuvintelor, ci de modul in care functioneaza interactiunea dintre *tenor* si *vehicle*. In al doilea rand, desi afirma ca referinta metaforica este extralingvistica, Richard lasa nesolutionata problema raportului dintre metafora si realitate, care este esentiala pentru natura adevarului metaforic.

Pasul decisiv in tratarea metaforei este realizat de catre Max Black, in cunoscutul articol “Metaphors”, publicat in lucrarea “Models and Meatphors”. Analiza semantica pe care o intreprinde autorul vizeaza structura insasi a enuntului metaforic. Metafora se produce la nivelul enuntului luat ca intreg, dar atentia este focalizata asupra unui cuvant particular care este folosit in sens metaforic. Bunaoara, in fraza, “The chairman plowed throught the discussion”, doar cuvantul “plowed” este luat in sens metaforic, celelalte cuvinte nu. Aceasta precizare permite atat corectarea distinctiei dintre “continut” si “vehicul”, despre care se spune ca se refera la ganduri sau la idei si ca interactioneaza, cat si izolarea cuvantului metaforic (desemnat de Black prin “focus”) de restul cuvintelor non-metaforice ale frazei (desemnate prin “frame”). “Folosirea metaforica a termenului *focar* rezulta din raportul dintre

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

focar si *cadru* (...), dintre sensul nedivizat al enuntului si sensul focalizat al cuvantului”^{xiv}. Astfel, semantica cuvantului este integrata in semantica frazei. In cadrul frazei, al discursului, functia de identitate semantica modificata de metafora este asigurata de cuvant. Desi metafora se produce la nivelul enuntului luat ca intreg, ea “focalizeaza” asupra cuvantului.

In cele din urma, Ricœur apreciaza ca, daca am incerca sa corelam semantica frazei si semantica cuvantului, respectiv teoria metaforei – substitutie si cea a metaforei – interactiune, atunci am putea dovedi ca “locul adevarat” al metaforei in teoria discursului ar fi *intre* fraza si cuvant, *intre* predicatie si denumire.

Trebuie precizat ca teoria interactiunii se opune teoriei substitutiei nu doar prin aceea ca sustine producerea metaforei la nivelul intregului enunt, ci si prin respingerea critica a explicarii metaforei prin asemanare sau analogie. Asemanarea este o “notiune vaga”, ce admite doar “gradatii” sau “extreme” nedeterminate si tine mai mult de aprecierea subiectiva, decat de observatie, care este obiectiva. Nu ar fi “mai pertinent” sa admitem ca nu metafora formuleaza o asemanare preexistenta, ci ca, prin metafora se “creeaza” o asemanare care nu exista inaintea acesteia, cel putin nu intr-un mod explicit?

Dificultatea majora pe care o intampina teoriile analizate vizeaza mecanismul prin care metafora de inventie produce sens. Cum actioneaza termenul *cadru* asupra termenului *focar* astfel incat se produce o informatie noua, ireductibila atat la uzajul literal cat si la parafraza exhaustiva? De unde vin semnificatiile secunde in atribuirea metaforica? Admitand ca metafora nu se margineste sa transfere in primul plan al semnificatiei conotatii latente,

trebuie sa recunoastem ca ea pune in joc proprietati, note care pana atunci nu erau semnificate.

Trebuie tinut cont de faptul ca metafora este o “actiune” asupra limbajului, o “prelucrare” a acestuia, ce consta in atribuirea unor subiecte logice unor predicate care nu pot fi compatibile in mod uzual, obisnuit cu cele dintai. Inainte de a fi o “denumire devianta” a numelor, orice metafora este o “atribuire pertinenta”, o “folosire devianta” a predicatelor la nivelul frazei luata ca intreg, O “predicatie ciudata”, care “distruge” pertinenta semantica a frazei asa cum este aceasta instituita de semnificatiile uzuale, lexicalizate ale termenilor. Prin intermediul noii pertinente, sesizam “rezistenta” cuvintelor in folosirea lor obisnuita, incompatibilitatea acestora la nivelul interpretarii literale a frazei. “Metafora vie” presupune tocmai faptul ca “ceva inca nerostit”, ceva inedit iese la iveala in limbaj. Inovatia semantica echivaleaza cu o noua pertinenta predicativa, cu un plus de semnificatie. In aceste conditii, strategia initiata de Ricoeur consta in deplasarea de la problemele privind schimbarea de sens la nivelul denumirii, la cel al folosirii predicative.

BIBLIOGRAFIE:

Benveniste, Emilio, *Probleme de lingvistica generala*, Ed. Teora, Bucuresti, 2000, p.123

Black, Max, *Models and Metaphors*, Cornell Univ. Press, Ithaca, 1962

Fontanier, Pierre, *Les Figures du discours*, Ed. Flammarion, Paris, 1968

**“LOCUL” METAFOREI: SEMANTICA CUVANTULUI
VERSUS SEMANTICA FRAZEI**

Gennette, Gèrard, „La rhétorique restreint”, in *Communications 16*, Ed.du Seuil, Paris, 1970

Ricœur, Paul, *Metafora vie*, Ed. Univers, Bucuresti, 1984

NOTES

ⁱ Fontanier, Pierre, *Les Figures du discours*, Ed. Flammarion, Paris, 1968, p.41

ⁱⁱ *Ibidem*, p.55

ⁱⁱⁱ Ricœur, Paul, *Metafora vie*, Ed. Univers, Bucuresti, 1984, p.92

^{iv} *Ibidem*, p.97

^v *Ibidem*

^{vi} *Ibidem*, p.102

^{vii} *Ibidem*, pp.104-105

^{viii} *Ibidem*, pp.82-83

^{ix} A se vedea in acest sens Gennette, Gèrard, „La rhétorique restreint”, in *Communications 16*, Ed.du Seuil, Paris, 1970, pp.158-171

^x Ricœur, P., *op. cit.*, p.84

^{xi} Benveniste, Emilio, *Probleme de lingvistica generala*, Ed. Teora, Bucuresti, 2000, p.123

^{xii} Cf. Ricœur, P., *op.cit.*, p.126

^{xiii} *Ibidem*, pp.131-132

^{xiv} Ricoeur, P., *op.cit.*, p.139